

สถาบันการศึกษาตามแนวทางพระพุทธศาสนา

Educational Institution in Buddhist Approach

มานพ นักการเรียน* บานชื่น นักการเรียน*

Manop Nakkarnrian* Banchuen Nakkarnrian*

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย*

Mahamakut Buddhist University Sirindhornvidyalaya Campus*

บทคัดย่อ

การศึกษาเป็นเครื่องมือพัฒนากำลังคนให้มีคุณภาพ ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญาและทักษะวิชาชีพ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมได้อย่างเป็นสุข เป็นการดึงเอาพลังที่ซ่อนอยู่ในตัวบุคคล ออกมาพัฒนา และเป็นการปลูกฝังอุดมคติเข้าไป เพื่อกำจัดปัญหาและสร้างความสมบูรณ์ให้เกิดขึ้นแก่มนุษย์

สถานที่ศึกษาเป็นสถานที่สัปปายะที่เกื้อกูลต่อการศึกษาล่าเรียน ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรช่วย ชี้นำทางการเรียน วิธีสอน อุบาย และกลวิธีต่าง ๆ เป็นเครื่องผ่อนแรง หลักสูตรมีทั้งที่มุ่งการประกอบสัมมา อาชีพและมุ่งการพ้นจากปัญหาอย่างสิ้นเชิง ในท้ายสุด ผู้เรียนต้องเป็นผู้เห็นด้วยตนเอง

คำสำคัญ : 1. เครื่องมือพัฒนากำลังคน 2. การดึงเอาพลังที่ซ่อนอยู่ 3. การปลูกฝังอุดมคติเข้าไป 4. กัลยาณมิตร 5. ผู้เห็นเอง

Abstract

Education is a tool to develop quality manpower, physical, mental, intellectual and professional skills in order to be able to live happily with other people in the society. It is to bring out the power hidden in the person to develop, and is to instill an ideal into in order to get rid of problems and create perfection for humans.

The education places are the places that are complementary to education. The instructors act as friends to help guide the way to learning. The teaching methods, the various strategies and tactics are the relief devices. The curriculum has both a career focus and a complete relief from problems and in the end, the students must be the ones who see it themselves.

Keywords : 1. Human Development Tools 2. The Pulling of Hidden Power 3. Cultivation of Ideals 4. Good Friends 5. One who has Self-Realization

บทนำ

การศึกษาเป็นกิจกรรมพื้นฐานของมนุษย์ในสังคม และสังคมจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีการถ่ายทอดสิ่งต่าง ๆ จากคนรุ่นเก่าไปสู่คนรุ่นใหม่ ตลอดจนให้มีการปฏิบัติตามที่กลุ่มคาดหวังไว้ แต่ละสังคมจึงจำเป็นต้องมีการอบรมสั่งสอนสมาชิกไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง จึงทำให้การศึกษาในฐานะเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์เป็นกลไกหลักในการพัฒนากำลังคนให้มีคุณภาพ เป็นเครื่องมือพัฒนามนุษย์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และทักษะวิชาชีพ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมได้อย่างเป็นสุข

ชีวิตที่มีการศึกษา ย่อมมีสมรรถภาพและประสิทธิภาพในการปรับตัวและสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติและทางสังคม จนถึงขนาดที่สามารถปรับสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์แก่ตัวได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2556 : 8) ดังนั้น การศึกษาจึงเป็นกิจกรรมของชีวิต โดยชีวิต และเพื่อชีวิต และทำไปเพื่อประโยชน์แก่ชีวิตนั่นเอง

ในบทความนี้ จึงเป็นการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดการจัดการศึกษา ความหมายของการศึกษา ความมุ่งหมายของการศึกษา องค์ประกอบของการศึกษา และหน้าที่ของสถาบันการศึกษา เป็นลำดับไป

แนวคิดการจัดการศึกษา

แนวคิดการจัดการศึกษาเป็นเบื้องต้นของการพิจารณาการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ โดยพิจารณาจากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579 และทัศนะของนักวิชาการทางการศึกษาแนวพุทธที่ได้ให้ไว้

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (ราชกิจจานุเบกษา, 2542 : 4) ได้ระบุถึงการจัดการศึกษาให้ยึดหลักดังนี้

1. เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน
2. ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
3. การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

แนวคิดการจัดการศึกษาตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579 ยึดหลักการต่อไปนี้ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560 : 76-77)

1. หลักการจัดการศึกษาเพื่อปวงชน (Education for All) เป็นการจัดการศึกษาเพื่อให้ประชาชนทุกคน ทุกช่วงวัย ตั้งแต่เด็กปฐมวัย วัยเรียน วัยทำงาน และผู้สูงวัยมีโอกาสในการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อให้แต่ละบุคคล ได้พัฒนาตามความพร้อมและความสามารถให้บรรลุขีดสูงสุด มีความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะ ที่พึงประสงค์ในการดำรงชีวิต และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม รวมทั้งมีสมรรถนะในการทำงาน เพื่อการประกอบอาชีพตามความถนัดและความสนใจ สอดคล้องกับความต้องการของตลาดงานและการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

2. หลักการจัดการศึกษาเพื่อความเท่าเทียมและทั่วถึง (Inclusive Education) เป็นการจัดการศึกษาสำหรับผู้เรียนทุกกลุ่มเป้าหมาย ไม่ว่าจะเป็นผู้เรียน กลุ่มปกติ กลุ่มด้อยโอกาสที่มีความยากลำบากและขาดโอกาสเนื่องด้วยสภาวะทางเศรษฐกิจและภูมิสังคม ซึ่งรัฐต้องดูแลจัดสรรทรัพยากรทางการศึกษาสนับสนุนผู้เรียนกลุ่มนี้ให้ได้รับการศึกษาตามศักยภาพและความพร้อมอย่างเท่าเทียม

3. หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการพัฒนาผู้เรียนให้มีความรอบรู้ มีทักษะที่พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอก โดยยึดหลักความพอประมาณ ที่เป็นความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีการตัดสินใจที่มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ซึ่งเป็นการเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบ และการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ

4. หลักการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของสังคม (All for Education) การจัดการศึกษาอย่างมีคุณภาพและมีประสิทธิภาพให้กับประชาชนทุกคน เป็นพันธกิจที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของสังคมทุกภาคส่วน

แนวคิดการจัดการศึกษาของพระพุทธศาสนายึดหลักการดังนี้ (วิจิตร เกิดวิสิษฐ์, 2520 : 129-131)

1. มีลักษณะเปิดทั่วไป ไม่เลือกชั้นวรรณะ ไม่ได้จำกัดเฉพาะบุรุษหรือสตรีเพศ ทั้งนี้เนื่องด้วยมนุษย์ทุกคนมีข้อบกพร่องในตัวเอง การศึกษาจึงเป็นเครื่องมือในการให้ข้อมูลและวิธีการสำหรับการแก้ปัญหาและสร้างความสมบูรณ์ของมนุษย์

2. มีลักษณะเล็งประโยชน์ ทั้งประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์อนาคตและประโยชน์อย่างดี และเล็งความสุข ทั้งความสุขที่อิงวัตถุและไม่อิงวัตถุ

3. มีทั้งเพื่อประโยชน์ตนเอง (อัตตัตถะ) และประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตถะ)

4. มีลักษณะเป็นการพัฒนาทั้งร่างกายและจิตใจ

5. มีลักษณะเป็นกระบวนการเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ตามลำดับ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2546 : 124, 135) ได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาแนวพุทธไว้ว่า มี 2 ระดับ ดังนี้

ระดับที่ 1 คือ ระดับรูปแบบ หมายความว่า มนุษย์ที่อยู่ในสังคมหรือชุมชนอันใดอันหนึ่ง ย่อมมีวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมาโดยวัฒนธรรม โดยสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ซึ่งลงตัวตามที่สังคมนั้นเขาถือว่าดี

ระดับที่ 2 คือ ระดับตัวแท้ตัวจริง ได้แก่ ความเป็นจริงตามธรรมชาติของธรรมชาติที่อยู่ลึกลงไปอีกทีหนึ่ง ซึ่งอันนั้นเป็นของกลาง ไม่ขึ้นต่อประเทศชาติหรือวัฒนธรรมไหนทั้งสิ้น โดยเฉพาะเรื่องสัมมาชีพ เป็นเรื่องใหญ่ของสังคมมนุษย์ อาชีพทุกอย่างมีขึ้นเพื่อจุดหมายในการแก้ปัญหาชีวิตสังคมและเพื่อการสร้างสรรค้อย่างใดอย่างหนึ่ง

การจัดการศึกษารูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธเป็นการจัดสภาพทุก ๆ ด้าน เพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาอย่างบูรณาการ โดยส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามตามลักษณะดังนี้ (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547 : 82-83)

1. การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ มีครูอาจารย์ดี มีข้อมูล มีสื่อที่ดี ถูกต้องเหมาะสม
2. มีหลักสูตร การเรียนการสอนที่ดี
3. มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผลที่ดี
4. ความสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ถูกต้องเหมาะสม

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษามีทั้งระดับสัจธรรม เป็นตัวหลักการที่สอดคล้องกับความเป็นจริง ตามธรรมชาติของธรรมชาติ และระดับจริยธรรม เป็นรูปแบบจะต้องจัดให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมตามที่สังคมนั้นเขาถือว่าดี โดยมีลักษณะเปิดทั่วไป เป็นการจัดการศึกษาเพื่อปวงชน มีข้อมูล มีสื่อที่ดี ถูกต้องเหมาะสม ผักผ่อนให้มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผลที่ดี ทำให้สามารถนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

ความหมายของการศึกษา

คำว่า “การศึกษา” คือ สิกฺข ในภาษาบาลี แปลว่า ยึดมั่นในความรู้ (วิสุทธิ ปาทานะ) คำว่า เสขะ คือผู้ที่ยังต้องศึกษา ยังไม่สิ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง อเสขะ คือผู้ที่จบการศึกษา สิ้นทุกข์แล้ว หมายถึง พระอรหันต์ แต่ท่านยังต้องศึกษาพระปริยัติธรรม เพื่อสั่งสอนผู้อื่นอีกต่อไป และคำว่า สิปปะ คือ สิ่งที่ต้องศึกษา ก็ล้วนมีรากศัพท์ว่า สิกฺข เหมือนกัน (หลวงเทพรัตนานุกิจ, 2540 : 405)

คำว่า “การศึกษา” คือ ศิกฺษา ในภาษาสันสกฤต มีรากศัพท์ว่า ศกฺ แปลว่า สามารถ เมื่อกลายรูปมาเป็นศัพท์ว่า ศิกฺษา จึงหมายถึง

1. การเล่าเรียน, การแสวงหาความรู้
2. ความปรารถนาที่จะเป็นผู้สามารถกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้
3. การสอน, การฝึก
4. วิชาหนึ่งใน 6 ของเวทศาสตร์ สอนการออกเสียง ถ้อยคำ และกฎของการออกเสียง (Euphony)
5. มารยาท (Modesty) และความถ่อมตน (Humility) (V.S. Apte, 1965 : 553)

คำว่า “การศึกษา” เป็นศัพท์บัญญัติแทน “Education” ในภาษาอังกฤษ มีรากศัพท์มาจากภาษาละติน คือ

1. Educere (ex + ducere) หมายถึง ดึงออก (to draw out) มินัยบ่งถึง การดึงเอาพลังที่ซ่อนอยู่ในตัวบุคคลออกมาพัฒนา

2. Educare (ex + ducare) หมายถึง หล่อหลอม (to nourish or nurture) มินัยบ่งถึง การนำเข้า

ในแง่ของกระบวนการทางการศึกษา จำเป็นต้องมีความหมายทั้ง 2 นัย คือการดึงออก ซึ่งเป็นเรื่องกิจกรรม (activity) และการฝึก (exercising) และการนำเข้า ซึ่งเป็นเรื่องกระบวนการบรรจุ (infilling process) การปลูกฝังความคิด (incultation) และการสร้างอุดมคติ (forming ideals) เมื่อมีทั้ง 2 นัยดังกล่าว กระบวนการทางการศึกษาจึงจะสมบูรณ์ได้ (J.M. Price, 1940 : 13)

สรุปได้ว่า นิรุกติศาสตร์ของภาษาตะวันตกมีลักษณะเป็นกระบวนการ และมีจริยะคือความประพฤติ ประกอบอยู่ด้วยเหมือนกัน ต่างแต่ว่าระบุไว้เพียงการสร้างอุดมคติ มิได้บ่งไว้ค่อนข้างชัดเจนเหมือนกันกับ นิรุกติศาสตร์ของภาษาตะวันออก ซึ่งทั้งภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ต่างลงรอยกันในแง่ที่ว่า จริยะคือความ ประพฤตินั้นจะต้องมีความสำคัญอยู่ด้วยอย่างชัดเจน

พระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542 นักการศึกษาและนักปราชญ์ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความหมายของการศึกษาไว้ต่าง ๆ กัน ในที่นี้ ขอนำมาเสนอเพียงเพื่อให้เห็นเป็นแนวทางและพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (ราชกิจจานุเบกษา, 2542 : 2) ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคมโดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลง ความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้ อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อมสังคม การเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (อ๋างในมานพ นักการเรียน, 2546 : 20-21) ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า คำว่า “ศึกษา” หมายความว่า กว้าง ไม่เฉพาะแต่เรื่องหนังสือ เรียนให้รู้จักอะไร ๆ เช่น รู้จักรับผิดชอบ หัดทำอะไร ๆ เป็น เช่น ประชุมเครื่องเรือนเป็น จัดว่าศึกษาทั้งนั้น เป็นแต่มีอย่างมีหย่อนอยู่ในนั้น การศึกษาควรจัดให้สมแก่ความต้องการของบ้านเมือง แม้ความรู้จะสูง หรือแม้เป็นประโยชน์ในประเทศอื่น แต่ที่นี้ยังไม่ต้องการเลยหรือยังไม่แลเห็นว่าจะต้องการเมื่อไร ก็ยังไม่จำเป็นต้องจัด ถ้าบ้านเมืองต้องการคนมีความรู้อย่างใด ก็จำชวนขยายจัดขึ้น เช่นนี้ การศึกษาจึงจะดำเนินตามกฎแห่งวิชาประหยัตทรัพย์ ในข้อว่า ความต้องการกับความจัดทำ ต้องพอดีกัน ผลจึงจะสำเร็จ ไม่เช่นนั้น ความเหลือเปล่าหรือความขาดแคลนก็จำเป็นต้องมี และบ้านเมืองย่อมต้องการคนมีความรู้ความสามารถ ผู้จะรับราชการในฝ่ายปกครอง และต้องการจะบำรุงผู้จะรับราชการในฝ่ายปกครอง และต้องการจะบำรุงราษฎรให้มั่นคง จะได้เป็นกำลังแห่งแผ่นดิน

การเรียนหนังสือนั้นไม่ใช่ตัวศึกษา เป็นแต่เอกเทศของศึกษา การฝึกหัดให้มีความคิดสามารถประกอบกิจนั้น ๆ ได้ นั้นแลเป็นตัวศึกษาโดยตรง แยกออกไปเป็น 2 ประเภท คือ พาหุสัจจะ ได้แก่ วิชาความรู้ และ ศิลปะ ได้แก่ การงานที่ประกอบด้วยมือ สงเคราะห์ให้ตลโกศลคือการช่าง กสิกรรมคือการเพาะปลูก พาณิชยกรรมคือการค้าขาย ถึงลูกชาวบ้านที่สำเนียงในการทำกินตามตระกูล ก็ได้ชื่อว่าศึกษาเหมือนกัน

ท่านพุทธทาสภิกขุ (2527 : 42-43) ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า การศึกษาในพระพุทธศาสนา นี้ หมายถึง training เป็นอย่างน้อย คือ การกระทำลงไปจริง ๆ ไม่ใช่เพียงแต่ศึกษาเล่าเรียน แยกออกได้เป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่จะต้องละมัน หมายถึงการข่มขี่กิเลส หรือข่มขี่ความรู้สึกของสัญชาตญาณอย่างสัตว์ ส่วนที่เป็นความรู้สึกฝ่ายต่ำ ต้องข่มขี้มัน แล้วก็พัฒนามันในส่วนที่มันเป็นความดีความงาม ความถูกต้อง เมื่อรวมกันเข้าคือการกระทำเพื่อปราบปรามส่วนที่ควรปราบปราม พอกพูนส่วนที่ควรพอกพูน พร้อมกันไปด้วยการกระทำจริง ๆ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2551 : 446) ได้ให้ความหมายของการศึกษาหรือสิกขาไว้ว่า การสำเหนียก การเรียน การฝึกฝนปฏิบัติ การเล่าเรียนให้รู้เข้าใจและฝึกหัดปฏิบัติให้เป็นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นในตนหรือให้ทำได้ทำเป็น ตลอดจนแก้ไขปรับปรุงหรือพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นไปจนถึงความสมบูรณ์

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2556 : 25-26) ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้อีกว่า

1. มองในแง่สภาพที่เผชิญ : การศึกษา คือการแก้ปัญหาของมนุษย์หรือพูดให้ชัดว่า การทำให้ชีวิตแก้ปัญหาได้ ถ้าไม่มีปัญหา การศึกษาก็ไม่มี (ทุกซ์-ทุกขนิโรธ)

2. มองในแง่สภาพที่ประสบผล : การศึกษา คือการทำให้ชีวิต 1) แฉลบ : หลุดพ้นจากปัญหา ปราศจากสิ่งบีบคั้นขัดข้อง และ 2) แฉบว : เข้าถึงสิ่งที่ดีงาม สิ่งทีประเสริฐหรือดีที่สุดที่ชีวิตพึงได้ มีอิสรภาพสมบูรณ์

3. มองในแง่ความสัมพันธ์ของชีวิตกับปัจจัยแวดล้อม : การศึกษาคือการทำให้นุญช์พ้นจากการต้องพึ่ง ต้องขึ้นต่อปัจจัยภายนอก มีความสมบูรณ์ในตัวเองมากยิ่งขึ้นโดยลำดับ

ศ. ดร. วิจิตร ศรีสะอ้าน (อ้านโนมานพ นักการเรียน, 2546 : 22-23) ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า การศึกษาเป็นการพัฒนาบุคคล เพื่อให้บรรลุเป้าหมายใดเป้าหมายหนึ่ง เป้าหมายถูกกำหนดขึ้นตามคุณค่าที่แต่ละคนยึดถือ ซึ่งมักจะแตกต่างกัน อาจพิจารณาความหมายของการศึกษาได้เป็น 2 แนวคือ

1. ความหมายในแนวกว้าง ถือว่าการศึกษาเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต มีปัจจัยหลายอย่างที่มีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมชีวิต บุคลิกภาพและความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ เป็นการศึกษาจากประสบการณ์ทั้งหมด ตามแนวนี้การศึกษามีใช้จำกัดอยู่ในโรงเรียนเท่านั้น สถาบันทางสังคมอื่น ๆ เช่น บ้าน วัด สื่อมวลชน และ ฯลฯ ต่างก็มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของบุคคล

2. ความหมายในแนวแคบ ถือว่า การศึกษาเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรม ความรู้ และค่านิยมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยผ่านสถาบันทางสังคมที่มีหน้าที่จัดการศึกษา เช่น โรงเรียน ความหมายตามแนวแคบนี้ เป็นความหมายที่เราเข้าใจกันทั่วไป

การศึกษาไม่ว่าจะนิยามความหมายว่าอย่างไร มีลักษณะสำคัญอยู่ 3 ประการ คือ

1. การศึกษาเป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลให้เป็นไปในแนวทางที่ปรารถนา
2. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนี้ เป็นไปโดยจงใจโดยการกำหนดจุดมุ่งหมายซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสูงสุดไว้
3. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนี้ กระทำเป็นระบบ มีกระบวนการอันเหมาะสมและผ่านสถาบันทางสังคมที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ด้านการศึกษา

สรุปได้ว่า การศึกษาจึงเป็นกระบวนการหรือเครื่องมือพัฒนาบุคคลทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และทักษะวิชาชีพ เพื่อให้ดำรงอยู่ร่วมในสังคมได้อย่างปกติสุข ไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือเพื่อพัฒนาปัจเจกชนเท่านั้น แต่รวมไปถึงพัฒนาสังคมโลกที่อยู่อาศัยอีกด้วย กระบวนการการศึกษาไม่ใช่กระบวนการของธรรมชาติ แต่เป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ได้คิดค้นขึ้นมาและดำเนินการ

การศึกษามีความหมายกว้างไกลและลึกกว่าการเรียนรู้หนังสือและการไปโรงเรียน การศึกษาดำเนินอยู่เป็นลำดับเป็นขั้นในสถานศึกษา แต่การศึกษาส่วนใหญ่เกิดขึ้นนอกสถานศึกษา การศึกษามีใช้การเรียนรู้เนื้อหาวิชา แต่เป็นการเรียนให้ได้ความคิดโน้มนำให้บุคคลเกิดความรู้สึก และพัฒนาความสามารถของตนเอง

ความมุ่งหมายของการศึกษา

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (ราชกิจจานุเบกษา, 2542 : 4) ได้ระบุไว้ในมาตรา 6 ว่า การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

ตามแนวทางพระพุทธศาสนา ความมุ่งหมายของการศึกษา คือ อิสราภาพหรือความหลุดพ้น แยกได้เป็น 4 ด้าน ซึ่งสอดคล้องกับหลักภาวนา 4 คือ (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2530 : 113-114)

1. อิสราภาพทางกายหรืออิสราภาพพื้นฐานของชีวิต ได้แก่ อิสราภาพทางกายที่ปลอดพ้นจากการบีบคั้นเบียดเบียนในทางธรรมชาติ หรือสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เช่น โรคภัยไข้เจ็บ การมีปัจจัย 4 เพียงพอที่จะหลุดพ้นจากความยากจนแร้นแค้นขาดแคลน ไม่มีภัยธรรมชาติเบียดเบียน หรือว่าพอจะป้องกันแก้ไขได้ แล้วก็พ้นจากภัยที่มนุษย์สร้างขึ้นในทางกายภาพ เช่น มลภาวะในสภาพแวดล้อม ตลอดจนการรู้จักใช้เทคโนโลยีอย่างถูกต้องเป็นคุณประโยชน์

2. อิสราภาพทางสังคม คือ ความปลอดพ้นจากการเบียดเบียนกันในระหว่างมนุษย์ พ้นจากความอหิวาธิ การเอารัดเอาเปรียบ การข่มเหงแย่งชิง มีอาชีวะคืออาชีพที่ประกอบได้โดยสุจริต ดำรงชีวิตอย่างโปร่งโล่ง ไม่ว่างงาน พึ่งตนได้ รวมไปถึงความหลุดพ้นจากความบีบคั้นการใช้สติปัญญา สามารถแสดงออกซึ่งความคิดเห็นอันเป็นผลแห่งสติปัญญานั้นโดยเสรี

3. อิสราภาพทางจิตใจ คือ มีจิตใจที่มีคุณธรรม มีความเข้มแข็ง มั่นคงไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมไม่มีความโศก ไม่มีกิเลสธูลี ปราศจากความเศร้าหมอง เบิกบาน เป็นสุข

4. อิสราภาพทางปัญญา คือ ภาวะที่มีการรับรู้ถูกต้องตามเป็นจริงไม่เอนเอียงด้วยอคติรู้จักคิด คิดเองเป็น รู้จักคิดแก้ปัญหา รู้วิธีที่จะจัดทำกรต่าง ๆ ให้สำเร็จผล มีความคิดวินิจฉัยที่บริสุทธิ์ ไม่เป็นทาสของกิเลส ใช้ปัญญาคิดการต่าง ๆ โดยบริสุทธิ์ใจ ไม่มีเงื่อนไขหรือกิเลสเคลือบแฝง ตลอดจนรู้แจ้งสัจธรรมถึงขั้นหลุดพ้นจากความทุกข์

นอกจากนั้น ความมุ่งหมายของการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาชีวิตของมนุษย์ให้บรรลุถึงประโยชน์ที่เป็นจุดหมาย ทั้ง 3 ประการ คือ (ขุ.จ. 30/144/464)

1. ทิฏฐธัมมิกัตถะ คือประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในโลกนี้ หรือประโยชน์ขั้นต้น ได้แก่ เรื่องทั่ว ๆ ไป เรื่องการดำเนินชีวิต การเป็นอยู่ที่ปรากฏ เรื่องทางวัตถุที่เห็นกันได้ เช่น การมีปัจจัย 4 มีฐานะ มีลาภ มีเกียรติ มียศ มีสรรเสริญ เรื่องชีวิตคู่ครอง ความมีมิตรไมตรี ในชีวิตปัจจุบันนี้

2. สัมปรายิกัตถะ คือประโยชน์เบื้องต้น ประโยชน์ในภพหน้า หรือประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไปได้แก่ สิ่งที่เป็นหลักประกันชีวิตในเบื้องหน้า หมายถึงสิ่งที่ลึกเข้าไปทางจิตใจ คือ เรื่องคุณธรรมต่างๆ มีศรัทธา มีศีล มีจาคะ และมีปัญญา

3. ปรมัตถะ คือประโยชน์สูงสุด คือ นิพพาน ได้แก่ ความมีจิตหลุดพ้น มีจิตใจปลอดโปร่งผ่องใสเบิกบานอยู่ได้ตลอดเวลา เพราะปราศจากกิเลส

สรุปได้ว่า การศึกษาต้องเป็นไปโดยมีความมุ่งหมายเพื่อพัฒนาชีวิตของมนุษย์ให้สมบูรณ์แบบองค์รวม คือในส่วนร่างกาย ได้แก่ การปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ หรือการทำให้มีโรคภัยไข้เจ็บน้อยลง การมีปัจจัย 4 ในส่วนสังคม ได้แก่ การพ้นจากความอยุติธรรม ในส่วนจิตใจ ได้แก่ การมีจิตใจที่มีคุณธรรม ตลอดจนกระทั่งการมีจิตใจปลอดโปร่งผ่องใส และในส่วนปัญญา ได้แก่ การรับรู้สิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้องตามเป็นจริงไม่เอนเอียงด้วยอคติ

องค์ประกอบของการศึกษา

การศึกษาโดยทั่วไปและการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนานั้น มีองค์ประกอบหลัก ๆ ที่สำคัญ 5 ประการ คือ

1. โรงเรียน

โรงเรียนเป็นสถานที่สัปปายะ (อawasสัปปายะ) คือ เกื้อกูลต่อการศึกษเล่าเรียน ประกอบด้วย ปัจจัยภายนอก คือ **ปรโตโมสะ** เสี่ยงจากผู้อื่นหรืออิทธิพลภายนอกที่เป็นกัลยาณมิตรและ ปัจจัยภายใน คือ **โยนิโสมนสิการ** การรู้จักคิดการคิดถูกวิธี คือ โรงเรียนเป็นแหล่งบ่มเพาะ ให้นักเรียนรู้จักวิธีคิดที่ถูกต้อง เช่น ให้นักเรียนรู้จักวิธีคิดแบบคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม (ปฏิสังขา โยนิโส) วิธีคิดแบบแก้ปัญหา (อริยสัจ 4) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย (อิทัปปัจจยตา) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ (ขันธ 5) วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา (สามัญลักษณะ)

2. ผู้เรียน

พระพุทธศาสนามีทัศนะว่า การที่ผู้เรียนจะบรรลุความสำเร็จในระดับหนึ่งของการศึกษานั้นต้องขึ้นอยู่กับความพยายามของผู้เรียนเอง (ขุ.ธ. 25/160/82) ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้สอนอาจให้ข้อมูลต่าง ๆ แก่ผู้เรียนได้มากมาย อาจนำผู้เรียนเข้าไปใกล้จุดความสำเร็จได้ แต่ขั้นสุดท้ายของความสำเร็จจะต้องเป็นความพยายามของผู้เรียนเอง จนกระทั่ง เป็นผู้เห็นด้วยตนเอง (ขุ.ธ. 25/276/117)

ผู้เรียนมีหน้าที่ต่อผู้สอนในฐานะเป็นทิศเบื้องขวา ดังนี้ (ที.ปา. 11/268/213)

- 1) ลูกต้อนรับ
- 2) เข้าไปหา (เพื่อบำรุง คอยรับใช้ ปรีกษา ชักถาม และรับคำแนะนำ เป็นต้น)
- 3) ใฝ่ใจเรียน (คือมีใจรัก เรียนด้วยศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา)
- 4) ประณินบัติ ช่วยบริการ

5) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ (คือเอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ)

3. ผู้สอน

ผู้สอนหรือ “ครู” เป็นผู้มีใจหนักแน่น ไม่ใจเบาฉุนเฉียว โกรธง่ายใจเร็ว มีน้ำหนักเหมือนฉัตรศิลา เป็นผู้ที่ศิษย์พึงเคารพยำเกรง ผู้เอาใจใส่ดูแลในการเรียนของศิษย์ เอื้อเพื่อต่อศิษย์เหมือนลูกของตนเอง เป็นผู้ที่เชิดชูศิษย์ที่จมอยู่ในความโง่ให้ขึ้นสู่ความฉลาด ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาแก่ศิษย์โดยเปิดเผย ไม่อำพรางความรู้ ไม่ปิดบังซ่อนไว้เพราะหวงวิชาความรู้ และผู้เลิกลอย คือ เต้นด้วยวิทยาปรากฏแก่ศิษย์เหมือนดวงอาทิตย์เด่นด้วยรัศมีเห็นปรากฏแก่ชาวโลก (พระมหาคีรีธรรมาจารย์, 2540 : 6)

ผู้สอนมีบทบาทดังต่อไปนี้

1) เป็นพหูสูตร (เรียนรู้อย่างมาก) ประกอบด้วย (อง.ปญจก. 22/87/155)

- 1.1) พหุสสุตา ฟังมาก
- 1.2) ธตา จำได้
- 1.3) วจสา ปริจิตา คล่องปาก
- 1.4) มนสาอนุเปกขิตา เพ่งขึ้นใจ
- 1.5) ทิฏฐิยา สุปฏิวิธธา ขบได้ด้วยทฤษฎี คือมีความเข้าใจลึกซึ้ง

2) เป็นคนดี (สัตบุรุษ) ประกอบด้วยสัปปริสธรรม 7 ประการ ดังนี้ (ที.ปา. 11/330/333.)

- 2.1) อัมมัญญตา รู้จักหลักหรือรู้จักเหตุ
- 2.2) อัตถัญญตา รู้จักความมุ่งหมายหรือรู้จักผล
- 2.3) อัตตัญญตา รู้จักตน
- 2.4) มัตตัญญตา รู้จักประมาณ
- 2.5) กาลัญญตา รู้จักกาล
- 2.6) ปริสสัญญตา รู้จักชุมชน
- 2.7) ปุคคลัญญตา รู้จักบุคคล

3) เป็นบัณฑิต คือ คนฉลาด หรือ คนที่ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา โดยมีลักษณะดังนี้ “เป็นผู้มีปกติคิดดี เป็นผู้มีปกติพูดดี และเป็นผู้มีปกติทำดี” “ประกอบด้วยกายสุจริต วาสุจริต และมโนสุจริต”

4) เป็นกัลยาณมิตร ประกอบด้วยกัลยาณมิตรธรรม 7 ประการดังนี้ (อง.ปญจก. 22/87/155)

- 4.1) ปีโย น่ารัก
- 4.2) ครุ น่าเคารพ
- 4.3) ภาวนีโย น่าเจริญใจหรือน่ายกย่อง
- 4.4) วตฺตา จ รู้จักพูด
- 4.5) วจนกฺขโม อุดหนุนต่อถ้อยคำ
- 4.6) คมภีรญจ กล้า กตฺตา แกล้งเรื่องกล้าทำได้

4.7) โน จณฺฐาเน นิโยชเย ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล

5) ผู้สอนในฐานะเป็นทักษิณทิส มีหน้าที่ต่อผู้เรียน ดังนี้ (ที.ปา. 11/330/333)

5.1) ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี

5.2) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

5.3) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง

5.4) ยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ

5.5) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิส (สอนฝึกให้รู้จักเลี้ยงตัวรักษาดนในอันที่จะดำเนินชีวิตต่อไป ด้วยดี)

4. หลักสูตร

หลักสูตรแบ่งเป็น 2 สาย คือ

1) สายโลกิยะ เป็นสายที่มุ่งสอนให้คนเป็นคนดีในโลกนี้ ดีทั้งในการประกอบอาชีพและดีทั้งในเรื่องความประพฤติ ถ้าจะตรวจดูหลักธรรมของพระพุทธองค์แล้ว ก็เห็นได้ว่า มีธรรมอยู่มากมายที่สอนเพื่อให้คนตั้งเนื้อตั้งตัวได้ในโลก พ้นจากความเป็นทุกข์อันเกิดจากความยากจน เช่น สอนให้ขยันหมั่นเพียร สอนให้รู้จักการจับจ่ายทรัพย์และเก็บรักษาทรัพย์ เป็นต้น

2) สายโลกุตตระ เป็นสายที่มุ่งสอนคนด้วยธรรมะชั้นสูง โดยมุ่งให้คนพ้นจากโลก เพราะตามทัศนะของพระพุทธเจ้าเห็นว่า โลกนี้เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมาน คนทั้งหลายถูกกิเลสตรึงจึงเดือดร้อนเหมือนไฟสุ่มขอน พระพุทธองค์ทรงมุ่งให้คนพ้นทุกข์ประเภทนี้ โดยการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ 8 โดยสรุปก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง (พันโทประสาน ทองภักดี, 2513 : 157-158)

5. การสอน

การสอนนั้นมีหลักการดังนี้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2556 : 7-8)

1) ปัญญาเป็นสิ่งสร้างสรรค์ขึ้นภายในตัวผู้เรียนเอง

2) ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรช่วยชี้แนะทางการเรียน

3) วิธีสอน อุบาย และกลวิธีต่าง ๆ เป็นสื่อหรือเป็นเครื่องผ่อนแรงทางการเรียนการสอน

4) อิสระภาพในทางความคิดเป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างปัญญา

สรุปได้ว่า องค์ประกอบหลัก ๆ ของการศึกษาประกอบไปด้วย โรงเรียน เป็นสถานที่สัปปายะ ที่เกื้อกูลต่อการศึกษเล่าเรียน ผู้เรียนจะบรรลุความสำเร็จ สุดท้ายต้องขึ้นอยู่กับความพยายามของผู้เรียนเอง ผู้สอนเป็นกัลยาณมิตร ประสิทธิ์ประสาทวิทยาแก่ผู้เรียนโดยเปิดเผย ไม่อำพรางความรู้ หลักสูตรมีทั้งที่มุ่งการประกอบอาชีพและมุ่งการพ้นจากความเป็นทุกข์อย่างสิ้นเชิง และวิธีสอน อุบาย และกลวิธีต่าง เป็นเพียงเครื่องผ่อนทางการเรียนการสอน

หน้าที่ของสถาบันการศึกษา

หน้าที่ของสถาบันศึกษามีดังนี้ (https://www.baanjomayut.com/library/social_sciences/23.html (สืบค้นข้อมูลเมื่อ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2562))

1. อบรมให้สมาชิกได้เรียนรู้ระเบียบแบบแผนของสังคม สอนให้สมาชิกในสังคมได้พัฒนาบุคลิกภาพ มีกิริยามรรยาท มีจริยธรรม คุณธรรม เคารพในสิทธิของผู้อื่น ปฏิบัติตามหน้าที่ของตน
2. อบรมให้ได้เรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพ เพื่อการดำรงชีวิตเพื่อเพิ่มผลผลิตในภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การบริการ นอกจากสอนให้ผู้คนได้เรียนรู้ในการประกอบอาชีพแล้ว สถาบันการศึกษายังมีหน้าที่ในการพัฒนาอาชีพ ริเริ่มสร้างสรรค์อาชีพ เพื่อผลผลิตใหม่ที่จะสนองความต้องการของสังคม
3. จัดสรรตำแหน่งและกำหนดหน้าที่การงานให้แก่บุคคล เพื่อบุคคลได้เรียนรู้ในอาชีพใด มีความสามารถในทางใด ก็จะไปทำงานในอาชีพนั้น
4. ช่วยให้เกิดนวัตกรรมใหม่ ๆ ในสังคม เมื่อการศึกษาเจริญก้าวหน้าขึ้น ก่อให้เกิดความรู้ แนวคิด เทคนิคใหม่ ๆ การค้นพบต่าง ๆ ทำให้เกิดการประดิษฐ์สิ่งของอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ และมีการพัฒนาสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น
5. ช่วยให้สังคมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผลจากการศึกษาอบรมให้เรียนรู้ระเบียบแบบแผน วัฒนธรรมเดียวกัน ยิ่งถ้ามีการใช้ภาษาเดียวกันในการติดต่อสื่อสาร จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความผูกพันกันดีขึ้น
6. ช่วยให้เกิดการเลื่อนชั้นทางสังคม ในทุกสังคมย่อมประกอบด้วยชนชั้นและจากการมีชนชั้น ซึ่งจัดว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมนั้น สมาชิกส่วนหนึ่งย่อมจะมีความต้องการเลื่อนชั้นทางสังคมและปัจจัยหนึ่งจะช่วยให้ได้ก็คือการศึกษา เพราะการศึกษาจะช่วยเพิ่มโอกาสในการได้รับตำแหน่งหน้าที่การงานที่สูงขึ้น มีเกียรติได้รับการยกย่อง
7. ช่วยพัฒนาบุคลิกภาพเฉพาะของสมาชิกจากการเรียนรู้ในวิชาต่าง ๆ เขาอาจสนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องและกลายมาเป็นคุณสมบัติประจำตัวเขา เช่น ความรักในศิลปะและดนตรีหรือความซาบซึ้งในวรรณกรรม ความสนใจ ทางการเมือง ฯลฯ

หน้าที่ของสถาบันการศึกษาตามแนวทางพระพุทธศาสนา ประกอบไปด้วย

1. ฝึกอบรมให้สมาชิกได้เรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพ พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการทำมาหากินด้วยอาชีพที่สุจริต (สัมมาอาชีวะ) และเป็นการปฏิเสธอาชีพทุจริตที่ไม่ชอบธรรมทุกอย่าง (การค้าขายอาวุธ การค้าขายมนุษย์ การค้าขายสัตว์เป็นที่ยังมีชีวิต การค้าขายของเมา และการค้าขายยาพิษ) (อง.ปญจก. 22/177/295)
2. ฝึกอบรมให้สมาชิกได้พัฒนาด้านร่างกายและจิตใจ พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงสัปายะ 7 (ที่อยู่เหมาะสม การเดินทางเหมาะสม การพูดคุยนเหมาะสม บุคคลเหมาะสม อาหารเหมาะสม อากาศเหมาะสม และอิริยาบถเหมาะสม) เพื่อทำให้เกิดความสุขทางร่างกายและจิตใจ (วิสุทธิ. 1/161)

3. ฝึกอบรมให้สมาชิกได้พัฒนาสังคม พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงสัปปริสธรรม 7 (ความรู้จักเหตุ ความรู้จักผล ความรู้จักตน ความรู้จักประมาณ ความรู้จักกาล ความรู้จักชุมชน และความรู้จักบุคคล) เพื่อจะได้ดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องในการอยู่ร่วมในสังคม (ที.ปา. 11/330/333)

4. ฝึกอบรมให้สมาชิกได้พัฒนาปัญญา พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงปัญญา 3 (ปัญญาเกิดแต่การคิดการ พิจารณาหาเหตุผล ปัญญาเกิดแต่การสดับการเล่าเรียน และปัญญาเกิดแต่การฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ) (ที.ปา. 11/305/271) เพื่อให้ได้ดำเนินชีวิตได้ตั้งงามถูกต้อง

สรุปได้ว่า หน้าที่ของสถาบันการศึกษาเป็นการฝึกอบรมให้สมาชิกในสังคมได้เรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพที่สุจริต ให้หลีกเลี่ยงอาชีพทุจริตที่ไม่ชอบธรรมทุกอย่าง ให้ได้พัฒนาด้านร่างกายและจิตใจ สังคมและปัญญา อย่างเป็นองค์รวม โดยมีหลักธรรมหมวดต่าง ๆ ที่กล่าวถึงเรื่องเหล่านี้ เป็นการถ่ายทอดสิ่งต่าง ๆ จากคนรุ่นเก่าไปสู่คนรุ่นใหม่ พร้อมทั้งสนับสนุนให้เกิดนวัตกรรมใหม่ ๆ ในสังคม เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีงาม

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเป็นกลไกหลักในการพัฒนากำลังคนให้มีคุณภาพทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญาและทักษะวิชาชีพ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมได้อย่างเป็นสุข การจัดการศึกษามีทั้งระดับสังคม เป็นตัวหลักการที่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมชาติของธรรมชาติ และระดับจริยธรรม เป็นรูปแบบจะต้องจัดให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมตามที่สังคมนั้นเขาถือว่าดี โดยมีโรงเรียนเป็นสถานที่สัปปายะ ที่เกื้อกูลต่อการศึกษเล่าเรียน ผู้สอนเป็นกัลยาณมิตร หลักสูตรมีทั้งที่มุ่งการประกอบอาชีพและมุ่งการพ้นจากความเป็นทุกข์อย่างสิ้นเชิง และวิธีสอน อุบายและกลวิธีต่าง ๆ เป็นเพียงเครื่องมือแรงทางการเรียนการสอน ผู้เรียนจะบรรลุความสำเร็จ สุดท้ายต้องขึ้นอยู่กับความพยายามของผู้เรียนเอง

บทความนี้มีข้อเสนอแนะว่า สถาบันการศึกษาควรช่วยฝึกอบรมให้สมาชิกในสังคมได้เรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพที่สุจริต ยกย่องคนที่ประกอบอาชีพที่ชอบธรรม อบรมให้สมาชิกได้พัฒนาด้านร่างกายจิตใจ สังคมและปัญญา อย่างเป็นองค์รวม ได้ช่วยถ่ายทอดสิ่งต่าง ๆ จากคนรุ่นเก่าไปสู่คนรุ่นใหม่ พร้อมทั้งสนับสนุนให้เกิดนวัตกรรมใหม่ ๆ ในสังคม เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีงาม

เอกสารอ้างอิง

- ประธาน ทองภักดี, พันโท. (2513). ระบบการศึกษาของพระพุทธเจ้า ในพระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
- พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2530). ทางสายกลางของการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). **สู่การศึกษาแนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ 1)**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2556). **ปรัชญาการศึกษาของไทยภาคพุทธธรรม: แก่นนำการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : ผลิตัมม์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2556). **พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ 18. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด.
- พุทธทาสภิกขุ. (2527). **การศึกษาคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 11, 22, 23, 25, 30**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2547). **โรงเรียนวิถีพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มานพ นักการเรียน. (2546). **ปรัชญาการศึกษา**. นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย.
- ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 116 ตอนที่ 74 ก 19 สิงหาคม 2542.
- วิจิตร เกิดวิสิษฐ์. (2520). “ปรัชญาการศึกษาของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). **แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 – 2579**, กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.
- หลวงเทพดรุณานุศิษฐ์. (2540). **ธาตุปฏิบัติปิกหรือพจนานุกรมบาลี-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- อดิสร ถิรสีโล, พระมหา. (2540). **คุณธรรมสำหรับครู**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- Apte, V.S. (1965). **The Student's Sanskrit- English Dictionary**. Delhi : Motilal, Banar sidass.
- Price, J.M. (1940). **A Survey of Religious Education**. New York : The Ronald Press.
- https://www.baanjomayut.com/library/social_sciences/23.html (สืบค้นข้อมูลเมื่อ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2562)